

# På vej mod kritisk literacy i danskundervisningen i 4. klasse

Skolens literacyundervisning sigter ikke alene mod, at eleverne lærer at anvende literacy; literacyundervisningen må ligeledes bidrage til, at eleverne lærer at forholde sig analytisk og kritisk til deres egen og andres brug af literacy. Denne artikel beskriver og diskuterer et undervisningsforløb i dansk gennemført i en flersproget 4.-klasse med kritisk refleksion over literacy som omdrejningspunkt.

Undervisningsforløbet blev planlagt, gennemført og evalueret i et samarbejde mellem mig som forsker og tre lærere og pædagoger fra Søndervangskolen i Aarhus – Tina Nickelsen, Anette Stenbjerg Jensen og Else Møller-Hansen – som et led i forsknings- og udviklingsprojektet *Tegn på sprog – tosprogede elever lærer at læse og skrive*, hvor forskere og lærere samarbejder om at udvikle literacyundervisningen i flersprogede klasserum (se fx Laursen 2012).

Undervisningsforløbet havde overskriften *Skriftsprog der sælger*, og forløbet sigtede mod at skabe rammer for, at eleverne bliver kritiske, reflekterede skriftsprogsbrugere. Tematisk tog forløbet afsæt i ejendomsmægleres bevidste og strategiske brug af positivt ladede beskrivelser, og tanken var, at eleverne gennem arbejdet med dette eksempel på »skriftsprog der sælger« skulle erfare, at skriftsprog ikke er et neutralt medium. Tværtimod kan der skrues op og ned for skriftsprog, og skriftsprog anvendes aktivt til at fremme specifikke formål. I denne artikel beskriver jeg, hvordan vi arbejdede med at opbygge denne forståelse gennem undervisningsforløbet *Skriftsprog der sælger*.



**LINE MØLLER DAUGAARD**

Ph.d.

Docent i sprogpedagogisk praksis,

VIA University College, Læreruddannelsen i Aarhus

[lida@via.dk](mailto:lida@via.dk)

## Kritisk literacy

Kritisk literacy er et både flydende og omstridt begreb. Lars Holm og Anne Pitkänen-Huhta identificerer tre forskellige epistemologiske retninger: en Freire-inspireret tilgang, hvor det kritiske knytter sig til en (uddannelses)politisk ambition om emancipation for undertrykte grupper; en nordamerikansk antropologisk tilgang, hvor det kritiske knytter sig til bestræbelser på at skabe lige adgang til det eksisterende uddannelsessystem for marginaliserede grupper; og endelig en poststrukturalistisk inspireret tilgang, hvor det kritiske består i en bestræbelse på at beskrive, hvordan de magtrelationer, der er på spil i klasserummet, både afspejler, reproducerer og er med til at forme samfundsmæssige diskurser om og værdier knyttet til literacy (Holm & Pitkänen-Huhta 2012: 7-8).

I forløbet *Skriftsprog der sælger* skriver forståelsen af kritisk literacy sig ind i denne tredje tilgang. Bag denne forståelse af kritisk literacy ligger der ikke alene et syn på literacy, men også et syn på sprog. Helle Pia Laursen og Lars Holm identificerer med inspiration fra Roz Ivanič tre forskellige tilgange til arbejdet med sproglig opmærksomhed, som trækker på tre forskellige opfattelser af sprog: sprog som mønstre, sprog som formålsbestemte handlinger og sprog som indlejret i magtforhold. *Kritisk sproglig opmærksomhed* knytter sig til forståelsen af sprog som indlejret i magtforhold, hvor sprog ses som socialt skabt og socialt skabende. Det får betydning for succes- og kvalitetskriterierne, som ikke er korrekthed eller hensigtsmæssighed, men snarere forståelse af de sociale og historiske processer, der påvirker sprog og sprogbrug (Holm & Laursen 2010: 98). Med afsæt i denne forståelse og med en let omskrivning af Laursen og Holms beskrivelse af, hvad der her gælder som »den gode sprogbruger«, kan forløbets målsætning om, at eleverne bliver kritiske, reflekterede skriftsprogsbrugere, præciseres yderligere. Forløbet *Skriftsprog der sælger* kan således siges at arbejde hen mod et ideal, hvor en god skriftsprogsbruger ikke betragtes som en, der blot kan reproducere skriftsproglige mønstre på en korrekt måde, eller en, der blot underlægger sig konventionerne for, hvad der anses for at være passende. En god skriftsprogsbruger ses derimod som en, der ved, skriftsproget er foranderligt og påvirket af sociale forhold, og herudfra kan bruge skriftsproget kreativt og i forhold til egne mål (jf. Holm & Laursen 2010: 98).

## Skriftsprog der sælger

Forløbet *Skriftsprog der sælger* var bygget op omkring en særlig teksttype, nemlig den ejendomsbeskrivelse, som er en central del af en salgsoptstilling, og de tilknyttede skriftsprogspraksisser. Som teksttype indeholder ejendomsbeskrivelsen både beskrivende og overtalende elementer, hvor det overtalende primært knytter sig til en særlig form for værdiladet beskrivelse. Sprogligt finder det sit måske tydeligste udtryk i brugen af positivt ladet sprog, eksempelvis adjektiver. Målene for forløbet *Skriftsprog der sælger* var således, at eleverne skulle kende til afsender, budskab og modtager og de sproglige spor herfor, og at de skulle kunne identificere andres brug af positivt ladet sprog og selv anvende positivt ladet sprog med særligt fokus på adjektiver.

Gennem forløbet fungerede eleverne både som læsere af professionelle ejendomsbeskrivelser og som skrivere af egne ejendomsbeskrivelser. Eleverne gik på opdagelse i »skriftsprog der sælger« i en autentisk salgsoptstilling, og herefter prøvede de i par kræfter med selv at producere »skriftsprog der sælger«. Hvert par blev tildelt et lokale på skolen, som de skulle lave en lokalebeskrivelse af. Parrene undersøgte lokalerne og identificerede styrker og svagheder, og herefter tog de flatterende billeder og udarbejdede appetitvækkende lokalebeskrivelser. Med en lokalebeskrivelse af skolens lærerværelse udarbejdede lærerne som modeltekst samlede parrene deres lokalebeskrivelser i korte powerpointpræsentationer. For at øge slagkraften og salgfeltet blev lokalebeskrivelsernes overskrift oversat til engelsk og herudover til et andet sprog efter parrets valg og med hjælp fra forskellige sproglige ressourcepersoner på skolen. Som afslutning på forløbet præsenterede parrene deres lokalebeskrivelser for skolens leder og en kommunal konsulent, som var indbudt til lejligheden.

## At skrue op og ned for sproget

Ved forløbets start blev eleverne præsenteret for en autentisk ejendomsmæglerbeskrivelse af en »engelsk inspireret storvilla i bedste 40'er-stil« beliggende på »en af vandsidens mest eftertragtede adresser« og herefter for en manipuleret negativ udgave af beskrivelsen af samme ejendom, nu fremstillet som en »en russisk inspireret kolos i kedeligste 50'er-stil« beliggende »langt uden for centrum«. En sammenligning af de to beskrivelser af samme hus dannede afsæt for en classesamtale om, hvordan vi som sprogbrugere kan skrue op og ned for sproget. Som et eksempel blev kager nævnt, og under

samtalen voksede skemaet herunder frem på tavlen. Skemaet viser, hvordan der kan skrues op og ned for beskrivelsen af en kage med afsæt i det beskrivende adjektiv »brun«. Mens »brun« i andre tematiske sammenhænge har en ganske særlig værdiladning – fx i udtryk som »brune skoler« – kan der i forbindelse med kager skrues både op og ned for det som udgangspunkt neutralt beskrivende adjektiv »brun«. Der kan opskaleres til det positivt ladede »chokoladebrun« og nedskaleres til det negativt ladede »lortebrun« – med voldsomme konsekvenser for, hvor indbydende den brune kage umiddelbart tager sig ud. Som det blev påpeget under klassesamtalen, er en chokoladebrun kage alt andet lige for de fleste mere attraktiv end en lortebrun kage.

J	positiv	<b>chokoladebrun</b>	↑
K	neutral	<b>brun</b>	→
L	negativ	<b>lortebrun</b>	↓

Denne skaleringsmekanisme blev i forløbet knyttet til ejendomsrådgiveres bevidste skruen op for sproget i ejendomsbeskrivelser. Den literacyfaglige pointe med arbejdet med beskrivelser værdiladning var således at anskueliggøre, hvordan beskrivelser ikke alene er beskrivende; den samme genstand, person, følelse, oplevelse eller handling kan beskrives både neutralt, positivt og negativt. Det kritiske består i at trække magten forbundet med disse sproglige valg frem: Chokoladebrune kager sælger bedre end lortebrune, ligesom en engelsk inspireret storvilla med højt til loftet og flotte sildebensparketgulve kan sælges til en langt højere pris end en russisk inspireret kolos med lavt til loftet og grimme uhøvlede bræddegulve. Som en af eleverne skrev i sin evaluering af forløbet: »Jeg har lært hvad skriftsprog der sælger betyder, det betyder at der er nogen der vil sælge et hus, så skriver de noget godt om huset, så kan det være at der er nogen der køber det«.

## En dejlig og velduftende svømmehal

I deres lokalebeskrivelser skulle eleverne selv prøve kræfter med at skrue op for sproget. To elever, som jeg i det følgende kalder Sanaz og Salma, blev tildelt skolens svømmehal. Forsiden af deres powerpointpræsentation prydes af et af pigernes egne indbydende fotos af svømmehallen, som de malende beskriver i deres efterfølgende lokalebeskrivelse:

# Ny og lækker svømmehal.

På Søndervangskolen tæt på idrætsafdelingen er der en ny og flot svømmehal der kan lejes! Svømmehallen er stor og rummelig og der kan være op til ca. 50 mennesker i vandet. Det er et 25 meters stort bassin.

Svømmehallen indeholder desuden 5 chokoladebrune udspringsskamler i lækker kvalitet. Der er også et fint redskabsrum med svømmefødder, badebolde og andet tilbehør når man skal lege i vandet. Der er store vinduer der giver et godt lysindfald til svømmehallen. Der er opvarmning så der er varmt og dejligt derinde. Der er højt til loftet og loftet er også helt nymalet.

Der er også 2 omklædningsrum med sauna og hvide skabe hvor der er god plads til at opbevare sine ting.

Kort sagt en dejlig og velduftende svømmehal med mange forskellige formål og funktioner.

Sanaz og Salmas lokalebeskrivelse er en komprimeret tekst, der over fire afsnit fordelt på 13 linjer med stor detaljerighed og kreativitet fremhæver svømmehallens kvaliteter: beliggenheden, rummeligheden, faciliteterne, moderniseringen og de mange muligheder for udnyttelse. Pigerne anvender et væld af positivt ladede adjektiver – »ny«, »lækker«, »flot«, »stor«, »rummelig«, »chokoladebrun«, »fin«, »varm«, »dejlig«, »nymalet« og »velduftende« – om alt fra redskabsrum til udspringsskamler. De supplerer med velvalgte positivt ladede udtryk som »godt lysindfald«, »højt til loftet« og »god plads« og afrunder deres lokalebeskrivelse med en slagkraftig opsummering: »Kort sagt en dejlig og velduftende svømmehal med mange forskellige formål og funktioner«. Ved konsekvent og kreativt at skrue op for sproget fremstiller Sanaz og Salma i deres lokalebeskrivelse svømmehallen som særdeles attraktiv og demonstrerer hermed deres evne til selv at producere »skriftsprog der sælger«.

## »Skriftsprog der sælger« – på tværs af sprog

En væsentlig pointe i forløbet var, at »skriftsprog der sælger« ikke er et sprogspecifikt fænomen – der kan skrues op og ned for sproget på alle sprog. Derfor indgik der i forløbet en oversættelsesaktivitet, hvor eleverne arbejdede med at oversætte lokalebeskrivelsernes fængende overskrifter til engelsk og et andet sprog for på den måde at udvide kredsen af mulige interesserede lejere og øge adgangen til information om lokalerne. Hvis nogen nu ikke kan dansk, foreslår en elev; eller hvis lokalebeskrivelserne skal sendes til Afghanistan,

siger en anden. I et tidligere forløb havde klassen arbejdet med at oversætte enkle sætninger til et sprog efter eget valg ved hjælp af google translate med oversættelser af yderst svingende kvalitet til resultat. Disse blandede erfaringer gav nu anledning til en snak om, hvordan pålidelighed og præcision i oversættelse bygger på sproglig ekspertise. Derfor var der heller ikke frit valg mellem alle verdens sprog; parrene måtte selv vælge sprog, men det var et krav, at en sproglig ressourceperson kunne inddrages i arbejdet for at sikre oversættelsens kvalitet. Ud over elevernes egen viden stod klassens voksne til rådighed med engelsk-, fransk- og spanskundskaber, ligesom to af skolens tosprogede lærere var tilgængelige som ressourcepersoner i henholdsvis somali og dari/pashto.

Parrene var sammensat på tværs af elevernes sproglige baggrunde, og sproget gav anledning til intense forhandlinger og i nogle par til udfordringer. Nabila med pakistansk baggrund arbejdede sammen med Sarban og Abdullahi med henholdsvis afghansk og somalisk baggrund, og hun skriver efterfølgende i sin evaluering: »mig og sarban og abdullahi vi har valgt at tage somalisk og mig og sarban vi har lært at sige det på somalisk og det var meget svært«.

Mens oversættelsesarbejdet for eleverne gav anledning til, at deres oplevelser af, hvad der er sprogligt vanskeligt, blev udfordret og relativiseret, knyttede de kritiske indsigter i lærergruppen sig snarere til erkendelsen af, hvilke udfordringer der kan ligge i den ulige adgang til skriftsystemer på forskellige sprog på en dansk skole. At skrive på computer på engelsk eller somali volder ingen umiddelbare logistiske udfordringer; men det kan det til gengæld gøre, hvis man vil anvende skriftsystemer, der for det første ikke er baseret på latinsk alfabetisk skrift og for det andet har højre-venstre-direktionalitet, som det eksempelvis er tilfældet for arabisk, dari og pashto. Når de to typer skriftsystemer mødes og printes i et venstre-højre-orienteret word-dokument, kan mødet mellem skriftsystemer resultere i umotiverede ordopdelinger og omflytninger, der ufrivilligt transformerer den oprindelige danske sætning *En vidunderlig aula (dari)* til den nærmest ulæselige sammenblanding *dari) alEn vidunderlig au*. Se figuren side 25.

At arbejde digitalt med skrift på flere sprog i skolen stiller således ikke alene krav til sprogpædagogisk nysgerrighed og sproglig indsigt, men gør ligeledes spørgsmål om adgang til forskellige skriftsystemer og teknologier relevante.

# اطاق جالب معلمين در مکتب سونه وانگ

Attraktivt lærerværelse på Søndervangskolen (dari)

## مقبولترین سالون

dari) alEn vidunderlig au)

د سونه وانگ د بنوونځي د بنوونکو په

زړه پوری کوته

på reværelselæ attraktivt pashto) Søndervangskolen)

د نړۍ ښه ترینه بنوونځیز دوکان

pashto) Verdens bedste kantine)

یک اطاق کاملاً جدید و عالی

Et helt nyt luksuslokale (dari)

## På vej mod kritisk literacy

Forløbet *Skriftsprog der sælger* sigtede mod at skabe rammer for, at eleverne bliver kritiske, reflekterede skriftsprogsbrugere – skriftsprogsbrugere, der ved, at skriftsproget er foranderligt og påvirket af sociale forhold, og herudfra kan bruge skriftsproget kreativt og i forhold til egne mål. Det er et ambitiøst og langsigtet ideal, der naturligvis ikke lader sig realisere inden for rammerne af et kort undervisningsforløb. Forløbet *Skriftsprog der sælger* har således ikke i sig selv gjort alle elever i 4. klasse til kritiske, reflekterede skriftsprogsbrugere, og der var stor forskel på, hvorvidt og hvordan eleverne arbejdede med og gav udtryk for kritisk literacy.

Når Sanaz i sin evaluering skriver: »Når man vil sælge/leje noget ud og vil have der skal komme mange kunder så må man kun bruge positive ord. Man må ikke bruge negative ord«, viser hun på den ene side, at hun har forståelse for, hvordan ejendomsmæglere strategisk kan skrue op og ned for sproget. Men på den anden side kan man diskutere, hvorvidt hun med formuleringen af den temmelig håndfaste og stærkt normative regel om, at »man kun må bruge positive ord, ikke negative ord«, reelt viser forståelse for, at skriftsproget er foranderligt og påvirket af sociale forhold, eller om hun blot

underlægger sig konventioner – her konventioner etableret gennem undervisningsforløbet – for, hvad der anses for at være passende sprogbrug.

Omvendt var der i forløbet en række slående eksempler på, at eleverne på overbevisende og kreative måder bruger skriftsprog, der sælger. Som den kommunale konsulent sagde til eleverne, da han takkede dem for lokalefremvisningerne til åbent hus-arrangementet: »I kan blive dygtige ejendomsmæglere og sælgere. I har lært og vist mig mange ord og udtryk. Jeg har aldrig før tænkt på chokoladebrune ud-springsskamler og lækre vandhaner«. Eleverne i 4. klasse er således på vej mod kritisk literacy.

## Noter

1. Denne artikel er baseret på Daugaard 2013.

## Litteratur

- Daugaard, L. M. (2013). »Skriftsprog der sælger – på vej mod kritisk literacy«. I Laursen, H. P. (red.), *Statusrapport 6. Tegn på sprog – tosprogede børn lærer at læse og skrive*, 45-52. København: Professionshøjskolen UCC.
- Holm, L. & Laursen, H. P. (2010). *Dansk som andetsprog: Pædagogiske og didaktiske perspektiver*. Frederiksberg: Dansk-lærerforeningen.
- Holm, L. & Pitkänen-Huhta, A. (2012). »Setting the scene«. I Holm, L. & Pitkänen-Huhta, A. (red.), *Literacy practices in transition: Perspectives from the nordic countries*, 1-23. Bristol: Multilingual Matters.
- Laursen, H. P. (red.) (2012). *Literacy og sproglig diversitet*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ivanič, R. (1998). *Writing and identity. The discursal construction of identity in academic writing*. Amsterdam: John Benjamins.